

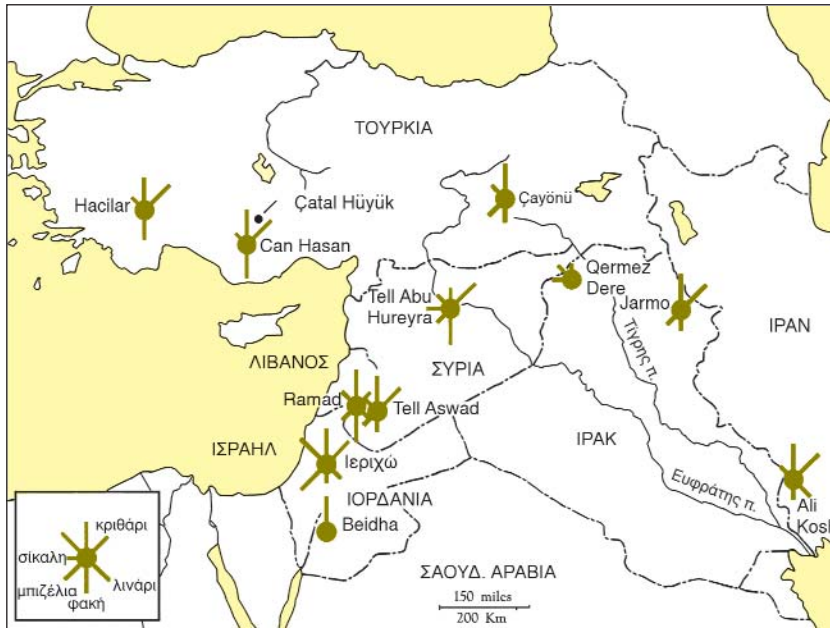
1 Δημιουργία και εξέλιξη πόλεων και κατοικιών στην αρχαία Ανατολή

1.1 Η περίοδος της μόνιμης εγκατάστασης (9000 έως 6000 π.Χ.)

Την 9^η χιλιετία π.Χ., περίπου, στην Εγγύς Ανατολή νομάδες κυνηγοί και τροφοσυλλέκτες μετατράπηκαν σε μόνιμα εγκατεστημένους αγρότες. Η διαδικασία εγκατάστασής τους συνδέθηκε με συγκεκριμένες προϋποθέσεις που σχετίζονταν με το κλίμα και τον εκάστοτε βιότοπο. Η Εγγύς Ανατολή δεν αποτελεί γεωγραφική ενότητα, αλλά χωρίζεται από τη μια πλευρά στις μεγάλες ποτιστικές πεδιάδες του Χουζιστάν (της αρχαίας Σουσια-

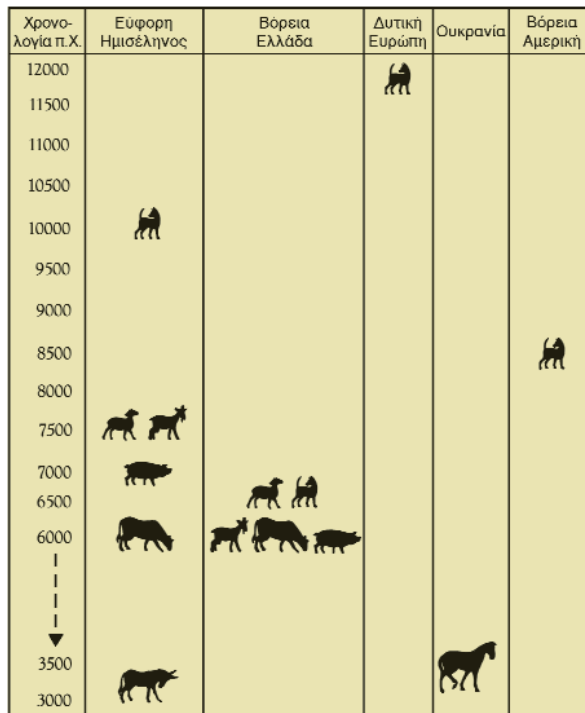

Η περιοχή της εύφορης Ημισελήνου.

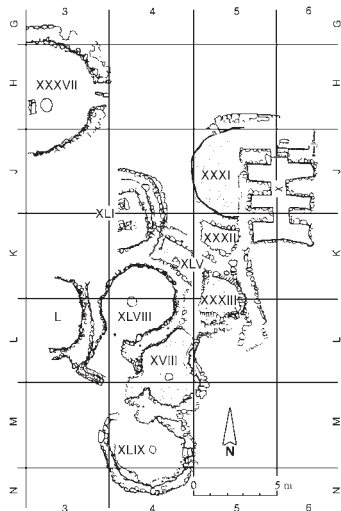

Η Εγγός Ανατολή με τις σπουδαιότερες περιοχές της προκεραμικής περιόδου, όπου ανιχνεύτηκαν καλλιέργειες ήμερων φυτών. [Οι δείκτες δηλώνουν το ποσοστό της κάθε καλλιέργειας στην εκάστοτε σσδειά.]

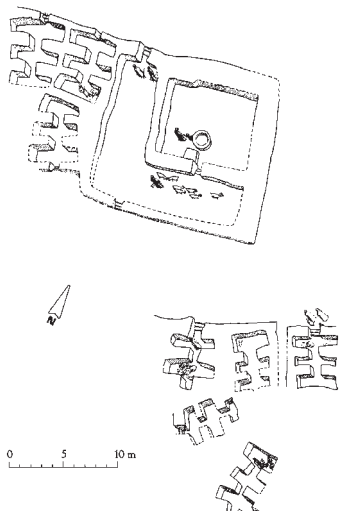
νής) και του Τίγρη και του Ευφράτη (της λεγόμενης Βαβυλωνίας) και από την άλλη στα υψίπεδα του Ιράν, καθώς και στις ορεινές περιοχές του Ταύρου, της βόρειας Μεσοποταμίας και του Ζάγρου. Αποφασιστική σημασία για τη διαφορετική εξέλιξη αυτών των περιοχών στη φάση της εγκατάστασης και στο πέρασμα από την αντίστοιχη οικονομία στην παραγωγή ειδών διατροφής στην πρώιμη νεολιθική περίοδο είχε η θέση των αγρών που ποτίζονταν με βρόχινο νερό. Οι πρώτοι μόνιμοι οικισμοί με καλλιέργειες δη-

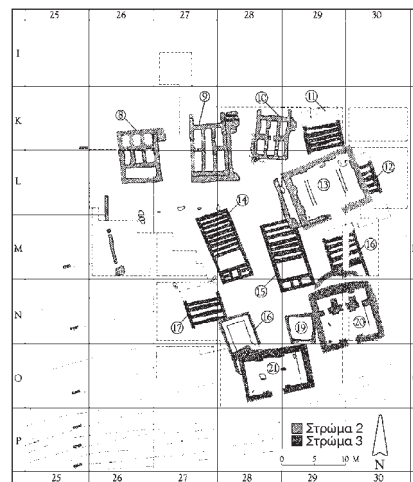
Εμφάνιση των πρώτων οικόσιτων ζώων.

Μπέιντα. Κυκλικά κτίσματα των παλιότερων οικοδομικών στρώματων 4 ως 6 με το ορθογώνιο κτίσμα X του νεότερου στρώματος 2 ως σημείο προσανατολισμού.

Μπέιντα. Ορθογώνια κτίσματα του νεότερου οικοδομικού στρώματος 2 (το κτίσμα X τέρμα δεξιά).

Ζαγϋνϋ. Κατόψεις του στρώματος 2 και 3 στο ανατολικό τμήμα της πόλης.

μητριακών δημιουργήθηκαν στις παρυφές αυτής της ζώνης, σε περιοχές με 300 χιλιοστά ετήσια βροχόπτωση. Δεν είναι τυχαίο ότι το έδαφος σκεπαζόταν αρχικά από άγριο σιτάρι και κριθάρι. Οι οικισμοί, που απείχαν πολύ μεταξύ τους, σχηματίζονταν σε απόμερα οροπέδια. Επειδή το κυνήγι και η συλλογή καρπών κάλυπταν αρχικά μεγάλο ποσοστό των διατροφικών αναγκών, για την εγκατάσταση των οικισμών προτιμούνταν περιοχές με μεγάλη οικολογική ποικιλία, τις οποίες βρίσκουμε συνήθως στα ορεινά¹.

Για την αποτελεσματική εκμετάλλευση της καλλιέργειας δημητριακών έπρεπε καταρχήν να αναπτυχθούν τεχνικές αποθήκευσης των προμηθειών και αποξήρανσής τους, δηλαδή ψήσιματος των σπόρων, για την ευκολότερη απομάκρυνση του φλοιού και για τη συλλογή των πυρήνων. Η εξημέρωση των φυτών έγινε στην προκεραμική νεολιθική περίοδο Α (ΠΚΝΑ = προ-κεραμική νεολιθική περίοδος Α' από το 8300 π.Χ.) και προηγήθηκε ασφαλώς της εξημέρωσης των ζώων στην ΠΚΝΒ (πρβ. χρονολογικό πίνακα στην εικ. 124), διότι μόνο μόνιμα εγκατεστημένες ομάδες μπορούσαν να εκθρέψουν άγρια ζώα εξημερώνοντάς τα επιλεκτικά. Αμέσως μετά, ακολούθησε η εκτροφή ωφέλιμων ζώων, όπως για παράδειγμα του προβάτου και της κασίγιας². Στην προσιμότερη φάση αυτής της 'νεολιθικής επανάστασης' δεν ήταν γνωστά ακόμη τα κεραμικά, και για αυτόν τον λόγο αποκαλείται προκεραμική νεολιθική περίοδος. Από το πρώτο μισό της 7ης χιλιετίας π.Χ. έχουμε τα πρώτα ευρήματα στο Ιράκ (Γάρμο) και την Τουρκία (Τσατάλ Χογιούκ), ενώ στην Παλαιστίνη η ΠΚΝΒ κλείνει στα τέλη της 7ης χιλιετίας.

Ήδη λίγο πριν από την ΠΚΝΑ γύρω στο 9000 π.Χ. εμφανίστηκαν για πρώτη φορά στην ιστορία της αρχαίας Ανατολής ιδιαίτεροι ναοί (και μεμονωμένα ιερά;) που λειτουργούσαν ως χώροι συνάθροισης κοινοτήτων αποτελούμενων από κυνηγούς και τροφοσυλλέκτες που ήταν διασπαρμένες σε μεγάλη έκταση· η ύπαρξή τους έχει επιβεβαιωθεί στον ανατολικό Ταύρο, εκτός του Nevali İori³, στο Göbekli Tepe και στο Gürcü Tepe από τα

1. Nissen 1995, 20.

2. Nissen 1995, 25.

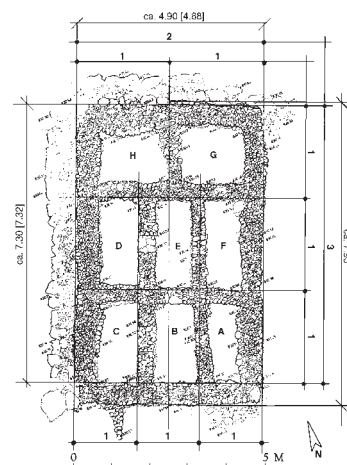
3. *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East* 4 (1997), 131 κ.ε. βλ. λ. Nevali (H. Hauptmann).

λεγόμενα κτήρια με στήλες. Πρόκειται για ορθογώνια κτίσματα με έναν χώρο, στον κεντρικό άξονα των οποίων είναι τοποθετημένοι σκαλιστοί μονολιθικοί πεσσοί σε σχήμα Τ που φθάνουν στο ύψος τα 3 μ. Επειδή δεν εντοπίστηκαν πόρτες στους τοίχους τους, οι επισκέπτες τους πρέπει να εισέρχονταν απλώς από τα υπόστεγα⁴. Αυτά τα ιερά ως κέντρα σηματοδοτούν ταυτόχρονα εδαφικές διεκδικήσεις των καλλιεργητών της γης οι οποίες αποτελούν σαφώς ένδειξη μόνιμης εγκατάστασης σε αυτήν την περιοχή.

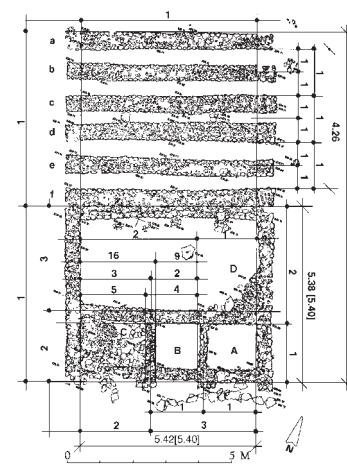
Ένας οικισμός της ΠΚΝΑ είναι η Μπέιντα στην Ιορδανία⁵. Οι πολυάριθμες μυλόπετρες που ανακαλύφθηκαν εκεί μαρτυρούν τη μετάβαση στη φάση παραγωγής δημητριακών, ενώ τα κόκαλα άγριων ζώων παραπέμπουν στο μεγάλο ποσοστό που κάλυπτε ακόμη το κυνήγι για την εξασφάλιση των απαραίτητων πρωτεϊνών. Ένα παλαιότερο στρώμα από κυκλικές καλύβες (στρώματα IV-VI), που ανήκαν στην επιπαλαιολιθική παράδοση, ακολούθησαν ορθογώνια κτίσματα με διαδοχικά και πλατιά διαμπερή δωμάτια (στρώμα II).

Το Ζαγϋϋ, ένας οικισμός στον ανατολικό Ταύρο, σε σύγκριση με την Μπέιντα, αποδεικνύει ήδη σημαντική μετατόπιση του κέντρου βάρους από το κυνήγι θηραμάτων στην κτηνοτροφία. Στην περιοχή αυτή καλλιεργήθηκαν πρώιμες μορφές σταριού. Τα κτίσματα του στρώματος 3 και του αμέσως επόμενου στρώματος 2 μαρτυρούν σαφώς τον προηγούμενο σχεδιασμό των κατόψεων με βάση τις αέριες αναλογίες μεταξύ δωματίων. Χαρακτηριστικά για το στρώμα 3 είναι τα παράλληλα τοιχεία στο δάπεδο, το ενδιάμεσο διάστημα των οποίων ήταν καλυμμένο με λίθινες πλάκες. Μέχρι στιγμής παραμένει ανιγματική η σκοπιμότητα αυτών των 'καναλιών'. Πάντως δεν προορίζονταν για την παροχέτευση νερού, διότι διακόπτονται πριν από τα ερείπια των τοίχων. Ίσως διατηρούσαν στεγνούς τους χώρους στους οποίους αποθηκεύονταν δημητριακά. Η εντύπωση αυτή ενισχύεται από το γεγονός ότι, σε αντίθεση με τους τοίχους, για τις κατασκευές αυτές δεν έχει χρησιμοποιηθεί συνδετικό κονίαμα, αλλά έχουν κατασκευαστεί χωρίς συνδετικό υλικό, για να μην αυξηθεί η υγρασία του δαπέδου. Στην προκεραμική περίοδο χρησιμοποιήθηκαν σε μερικές περιοχές για την κατασκευή των σπιτιών λίθοι με επίπεδες επιφάνειες και ασβεστοκονίαμα, το οποίο ήταν επίσης κατάλληλο για την κατασκευή δαπέδων και κομψών επιχρισμάτων τοίχων που χρωματίζονταν εν μέρει με μίλτο. Ως παράδειγμα μπορούμε να αναφέρουμε εδώ την Μπάστα στην Ιορδανία, η οποία προέρχεται από την ύστερη ΠΚΝΒ (περ. 6200 π.Χ.)⁶. Για την κατασκευή κονιάματος ο ασβέστης έπρεπε να θερμομανθεί σε σχετικά υψηλή θερμοκρασία 750-850°C. Ανάλογες θερμοκρασίες, όμως, απαιτούνται και για το ψήσιμο των κεραμικών. Όταν η πυροτεχνική, που είχε αναπτυχθεί για την επεξεργασία του ασβέστη, χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά την 7η χιλιετία π.Χ. για την παραγωγή κεραμικής, η διαδικασία αυτή δεν συνοδεύτηκε από αλλαγή στο είδος των ευρημάτων. Με την ανακάλυψη λοιπόν της κεραμικής δεν συνδέεται άμεση και ριζική μεταβολή του τρόπου ζωής των ανθρώπων, όπως μπορεί να υποδηλώνει το ζωηρό ενδιαφέρον των αρχαιολόγων για την κεραμική. Το ενδιαφέρον αυτό βασίζεται πολύ περισσότερο στο γεγονός ότι στις ανασκαφές η κεραμική ανακαλύπτεται μαζικά και αποτελεί το σημαντικότερο εύρημα για τη χρονολόγηση, καθώς συνδυάζει την έντονη μορφολογική μεταβολή με τη βραχύβια διάρκεια.

Η προκεραμική Ιεριχώ, που βρίσκεται σε όαση του ποταμού Ιορδάνη,

Ζαγϋϋ. Κάτοψη του στρώματος 2 με αναλογίες.

Ζαγϋϋ. Κάτοψη του στρώματος 3 με αναλογίες.

4. K. Schmitt, *AA* 1995, 605-607, εικ. 3.

5. Nissen 1995, 27.

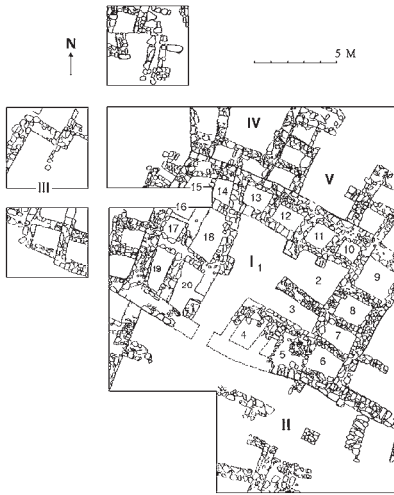
6. H. Nissen κ.ά., *AAJ* 35, 1991, 15 κ.ε., εικ. 1.

Ιεριχώ. Κυκλικός πύργος της ΠΝΦΑ (περίπου 8000 π.Χ.).

Μπάστα, Ιορδανία. Περιοχή Β, σπίτι Ι, άποψη από τα νότια.

Μπάστα, Ιορδανία. Περιοχή Β. Στο κέντρο το σπίτι Ι.

θεωρείται η παλαιότερη πόλη στην ιστορία της ανθρωπότητας λόγω του τείχους της με συμπαγείς κυκλικούς πύργους από το 8000 π.Χ. περίπου. Πρέπει, όμως, όντως να αναρωτηθούμε έναντι ποιου την προφύλασσε αυτή η οχύρωση. Η Ιεριχώ δεν αποτελούσε πυρήνα εκτεταμένου οικιστικού πλέγματος· δεν είναι σαφές ποια πλούτη προστατεύονταν με αυτόν τον τρόπο⁷. Το τείχος δίνει μάλλον την εντύπωση ερείσματος, η εξωτερική πλευρά του οποίου δεχόταν τα νερά της πλημμυρισμένης πεδιάδας. Πρέπει, λοιπόν, να το θεωρήσουμε μέσο προστασίας από τις πλημμύρες. Επιπλέον, φαίνεται ότι δεν περιέβαλλε ολόκληρη την έκταση του οικισμού⁸. Ο κυκλικός πύργος κατασκευάστηκε στην ΠΚΝΑ, πριν υψωθούν τα τείχη, και συνδεόταν με ταφές. Μπορεί, δηλαδή, να εξυπηρετούσε λιγότερο αμυντικούς παρά θρησκευτικούς σκοπούς⁹. Πρέπει να επισημάνουμε ότι τα οχυρωματικά τείχη δεν αποτελούσαν θεμελιώδες στοιχείο μιας πόλης αλλά πρωταρχικά μια συγκεκριμένη μορφή αυτοδιοίκησης συνδυασμένη με τη λειτουργία του κέντρου.

Το Τσατάλ Χουγιούνκ, μια περιοχή στον μέσο Τάυρο που ανήκει ήδη στην κεραμική νεολιθική περίοδο, κάλυπτε με πυκνή δόμηση μια πλαγιά, η οποία έχει ανασκαφεί κατά το ένα όγδοο (περίπου 440 τ.μ.) και χρονολογείται μεταξύ 6850 και 6300 π.Χ. Τα παρεμφερή ερείπια σπιτιών του στρώματος VI Β με πλινθόκτιστους τοίχους, ενισχυμένους με ξύλινες δοκούς, έχουν σταθερό μέγεθος, δεν χωρίζονται με δρόμους και δεν παρουσιάζουν ανοίγματα θυρών. Η πρόσβαση στα δωμάτια ήταν δυνατή σχεδόν αποκλειστικά με σκάλες πάνω στις επίπεδες σκεπές, όπως στα ινδιάνικα Pueblitos των νοτιοδυτικών Η.Π.Α. Τα πλεονεκτήματα αυτού του τρόπου δόμησης έγκεινται στην απόλυτη απομόνωση από τον έξω κόσμο που εξασφάλιζε προστασία από τα άγρια θηρία, αλλά μπορεί να εξυπηρετούσε και αμυντικούς σκοπούς. Ο οικισμός αναπτύχθηκε ακανόνιστα, όπως οι κερήθρες, και δεν μπορούμε να διαπιστώσουμε προηγούμενο σχεδιασμό του. Στις κατοικίες δεν αντικατοπτρίζονται ακόμη οι κοινωνικές διαφορές. Οι νεκροί ενταφιάζονταν στα σπίτια, κάτω από πήλινους πάγκους. Ο εντα-

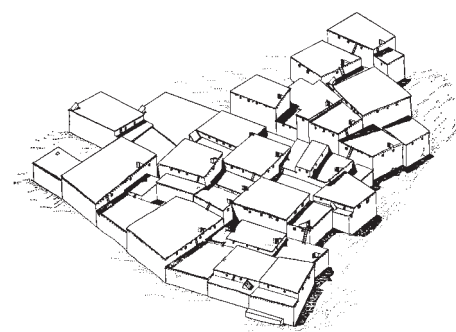
7. Nissen 1995, 38.

8. O. Bar-Josef, *The Walls of Jericho: An Alternative Interpretation*, *Current Anthropology* 27, 1986, 157-162.

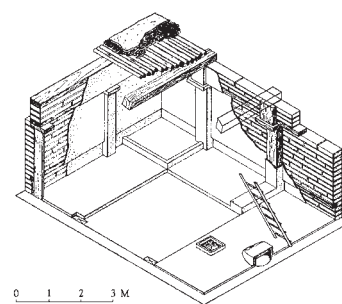
9. R. Hachmann, *Die «Befestigungen» des akkeramischen Jericho*, *BaM* 25, 1994, 19-74 (ιδίως 66-71: στην ΠΝΦΑ και στην ΠΝΦΒ δεν υπήρχε οχύρωση).

φιασμός των νεκρών στα σπίτια αποτελεί κατά τα άλλα ένα έθιμο, το οποίο – εκτός από τις νεκροπόλεις – διατηρήθηκε από την προκεραμική περίοδο έως την εποχή των Πάρθων (3ος αιώνας μ.Χ.) σε μεγάλο τμήμα της Εγγύς Ανατολής. Στους κοινούς τάφους του Τσατάλ Χουγιούκ δεν βρίσκουμε κτερίσματα (μαργαριτάρια, λίθινα εργαλεία), αλλά υπάρχουν μερικοί που ξεχωρίζουν χάρη στον πλούσιο εξοπλισμό τους. Δεν είναι όμως δυνατόν να συμπεράνουμε μόνο βάσει των κτερισμάτων, αν πρόκειται για τάφους ανώτερων κοινωνικά κατοίκων. Πάντως στις κατοικίες δεν αντικατοπτρίζονται κοινωνικές διαφορές. Δίπλα στους νεκρούς τοποθετούνταν αγγεία με τρόφιμα, και η μίλτος που είναι σκορπισμένη πάνω στον σκελετό μπορεί να θεωρηθεί το χρώμα της ζωής. Νεκροί και ζωντανοί ουσιαστικά συγκατοικούσαν. Η λατρεία των προγόνων, όπως φαίνεται ήδη στην προκεραμική νεολιθική περίοδο από τα προσώπια και τα ομοιώματα ανθρώπινων κρανίων, υποδηλώνει επίσης ότι μπορεί να συμβολίζεται με αυτόν τον τρόπο η συνέχεια του οικογενειακού δεσμού που υπερβαίνει τον θάνατο. Στο Τσατάλ Χουγιούκ δεν ταυτίστηκαν ξεχωριστά κτίσματα ναών. Οι λατρευτικές, όμως, κόγχες στα δωμάτια καθημερινής χρήσης και πολυάριθμοι χώροι διακοσμημένοι με κρανία ταύρων (τοτέμ;) αποδεικνύουν την οικιακή λατρεία¹⁰.

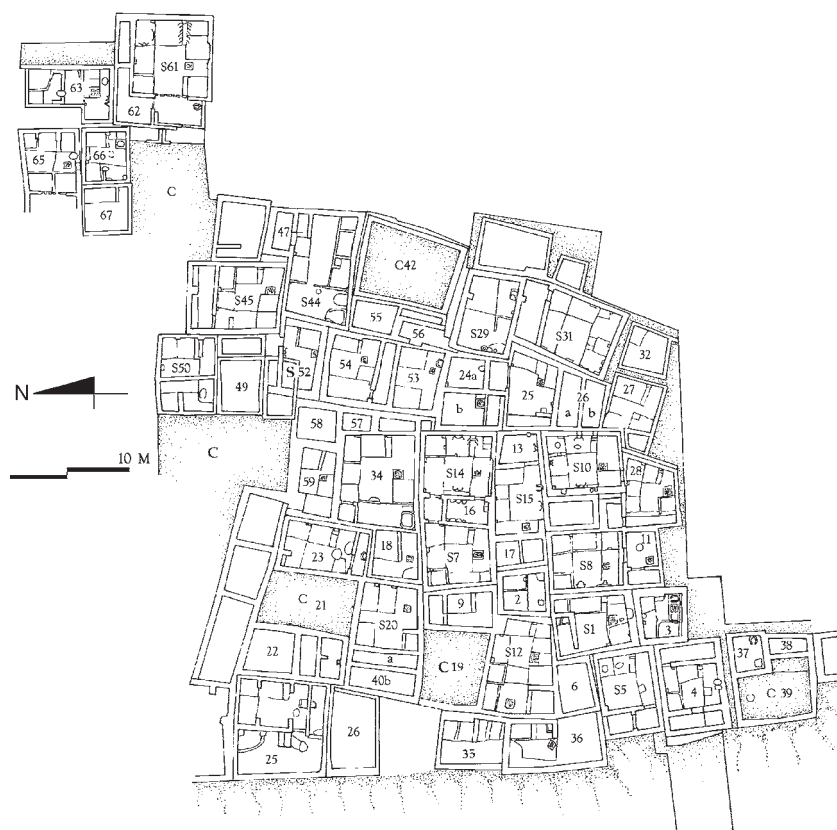
Κατά τη διάρκεια της 7ης χιλιετίας π.Χ. διαπιστώνουμε μια αλλαγή της λειτουργίας των οικισμών: το 6500 π.Χ. περίπου δημιουργήθηκε στο βόρειο Ιράκ ο οικισμός Ουμ Νταμπαγκίγια. Έχει ανασκαφεί ουσιαστικά έ-

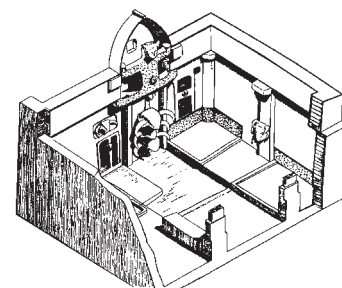
Τσατάλ Χουγιούκ. Αποκατάσταση ενός μέρους των σπιτιών από το στρώμα 6B.

Τσατάλ Χουγιούκ. Αποκατάσταση ενός τοπικού κόριου χώρου με ανοιχτή εστία, φούρνο και σκάλα.

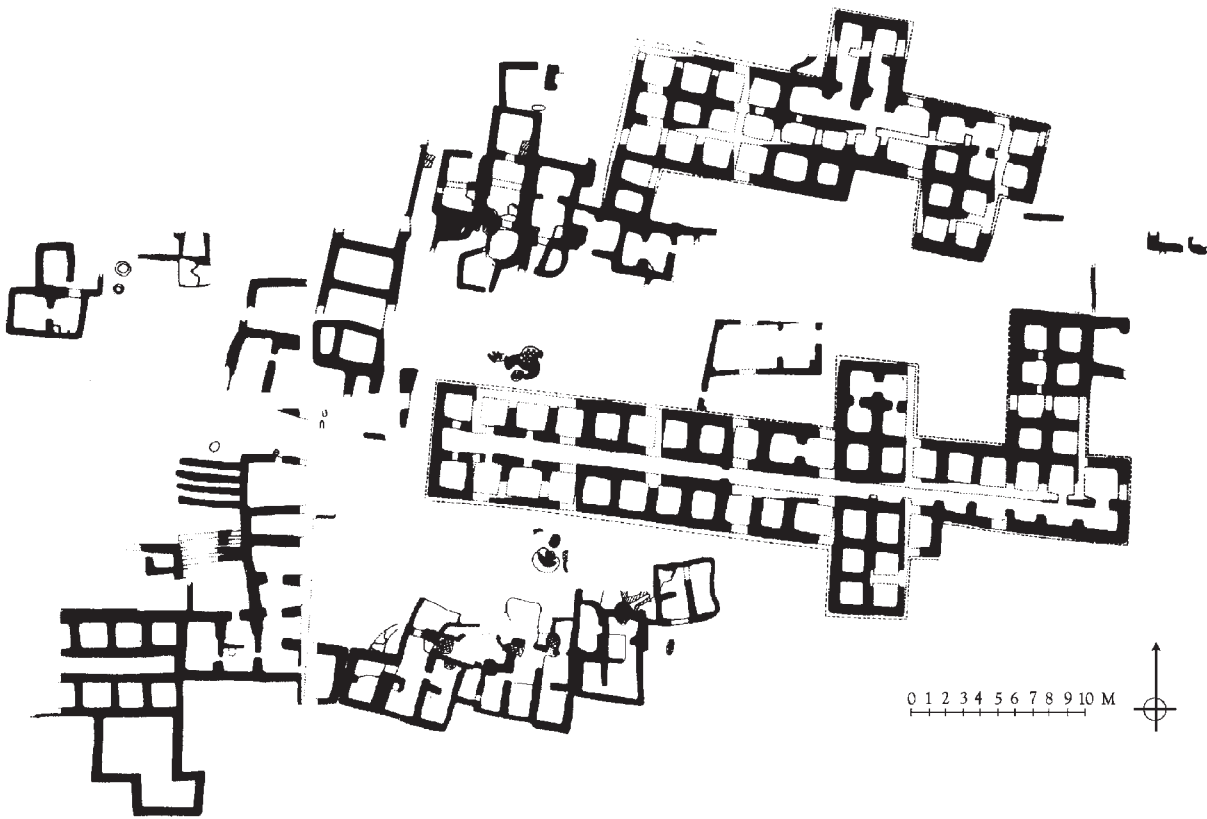

Τσατάλ Χουγιούκ. Κατόψεις σπιτιών από το στρώμα 6B.

Τσατάλ Χουγιούκ. Αποκατάσταση του οικιακού χώρου λατρείας 14 από το στρώμα 6B.

10. Nissen 1995, 37 κ.ε.

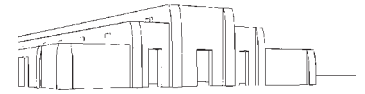
Οομ Νταμπαγκίγια. Κάτοψη των στρωμάτων 4 ως 3.

νας μικρός ανοικτός χώρος ή μάλλον αυλή που περιβάλλεται στις τρεις πλευρές από σειρές διαδοχικών μικρών δωματίων διαστάσεων 1,50x1,75μ., ως επί το πλείστον χωρίς πόρτες. Στη νότια πτέρυγα τα δωμάτια αυτά εξυπηρετούνται από έναν μακρύ διάδρομο με κατεύθυνση από τα ανατολικά προς τα δυτικά. Το κτίσμα μοιάζει με κεντρικό αποθηκευτικό χώρο, λειτουργία στην οποία παραπέμπουν οι μεγάλες ποσότητες οστών και τομαριών ονάγρων που βρέθηκαν. Αντίθετα, στα δυτικά του ανασκαμμένου τμήματος της περιοχής ταυτίστηκαν έως τώρα ελάχιστα ερείπια οικιστικών μονάδων. Πρόκειται πιθανόν για ιδιαίτερη αποθήκη θηραμάτων, στους χώρους της οποίας φυλάσσονταν τα μέρη των ζώων που μπορούσαν να υποστούν περαιτέρω επεξεργασία. Από άποψη αλλαγής της λειτουργίας ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης η ιορδανική Μπάγια. Πρόκειται για ένα πολύ μικρό χωριό από την ύστερη ΠΚΝΒ που βρίσκεται χωμένο μέσα σε μια κοιλάδα. Όπως το Τσατάλ Χουγιούκ παρουσιάζει τη δομή ενός χωριού Pueblo, χωρίς ανοίγματα θυρών στους εξωτερικούς τοίχους. Η ιδιαίτερη δομή, η κρυφή του θέση και οι βράχοι που το περιέβαλλαν το προστάτευαν από τους ληστές. Ίσως η ανάγκη προστασίας γεννήθηκε από το γεγονός ότι οι κάτοικοί του ήταν ειδικευμένοι στην κατασκευή κοσμημάτων χειρός από αμμόλιθο που αποτελούσαν πολύτιμα αντικείμενα εκείνη την εποχή.

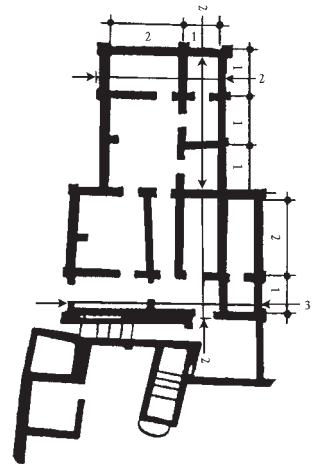
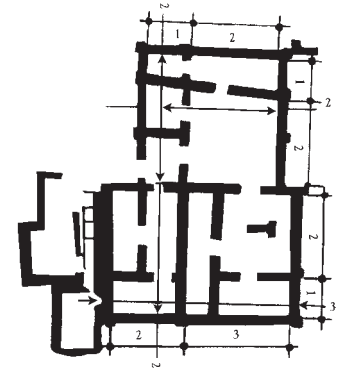
1.2 Η δημιουργία των πρώτων πόλεων (6000 έως 3200 π.Χ.)

Ενώ την προηγούμενη περίοδο η εξέλιξη στην Εγγύς Ανατολή ακολουθούσε, σε γενικές γραμμές, παρόμοια πορεία, το 6000 π.Χ. οι επιμέρους περιοχές άρχισαν να αναπτύσσονται διαφορετικά. Τότε, εμφανίστηκε, ιδίως στην περιοχή της Σουσιανής (Ιράν), μια πρώιμη μορφή του ανώτερου πολιτισμού που χαρακτηρίζεται από μεγάλες πόλεις. Αντίθετα, σε άλλα μέρη, όπως στο υπόλοιπο τμήμα του σημερινού Ιράν ή της Ανατολίας, καθώς και στην πολύ σημαντική αργότερα Βαβυλωνία, την ίδια εποχή διατηρήθηκε το καθεστώς των μεμονωμένων οικισμών.

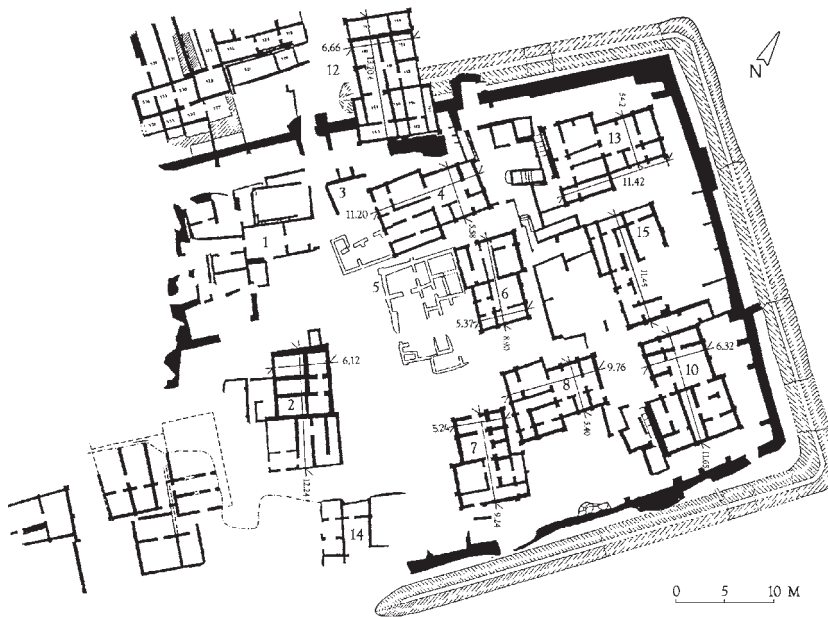
Οι οικισμοί της 6^{ης} χιλιετίας, όπως στην προκεραμική περίοδο, σχηματίζονταν σε πλούσιους βιότοπους, κυρίως σε οροπέδια, και απείχαν πολύ μεταξύ τους. Το κνήγι και η συλλογή καρπών κάλυπταν ακόμη μεγάλο μέρος των διατροφικών αναγκών. Καθώς, όμως, η σημασία του αγροκτήματος μεγάλωνε και η απόδοση της γης αυξανόταν, η ακτίνα δράσης των κατοίκων μίκρυνε αισθητά. Ήταν πλέον δυνατή η κατασκευή οικισμών σε κοντινές αποστάσεις, οι οποίοι, υπό την πίεση της αύξησης του πληθυσμού, εξαπλώθηκαν και στις άγονες πεδιάδες με άγρια βλάστηση. Ο καταμερισμός των εργασιών, σε αρχικό ακόμα στάδιο, βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με την αυξανόμενη παραγωγικότητα, η οποία επέτρεψε την αποδέσμευση διαφόρων ειδικοτήτων, όπως οι αγγειοπλάστες και οι ιερείς, από την ανάγκη παραγωγής ή συσσώρευσης ειδών διατροφής. Η διαίρεση των εργασιών σε επιμέρους στάδια, στα οποία οι εργαζόμενοι δεν εκτελούσαν πλέον το σύνολο της παραγωγικής διαδικασίας, απαιτούσε πάλι επόπτες ή συντονιστές. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η κεραμική. Για την περίοδο από το 5500 έως το 5000 π.Χ. (τη λεγόμενη Χαλάφ) διαπιστώνεται η ύπαρξη ειδικευμένων χειροτεχνών, που ήταν υπεύθυνοι για όλα τα στάδια από την αρχή έως το τέλος. Σε αυτήν τη φάση η κεραμική ολοκληρωνόταν πάνω σε «βραδυκίνητο τροχό αγγειοπλαστικής», ενώ στην ακό-

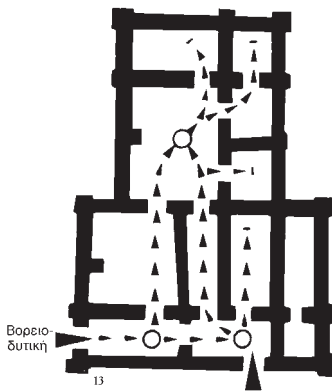
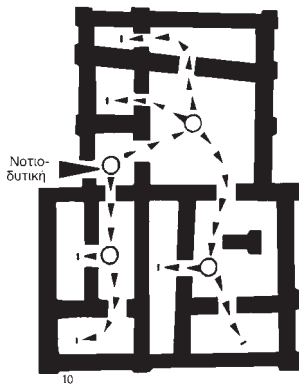
Τελ ες Σουβάν. Προσπάθεια αποκατάστασης ενός από τα σπίτια.

Τελ ες Σουβάν. Φάση 3Α. Σχέδια των κτισμάτων 10 και 13 με αναλογίες.

Τελ ες Σουβάν. Φάση 3Α (τα μεγέθη δίνονται σε μέτρα).

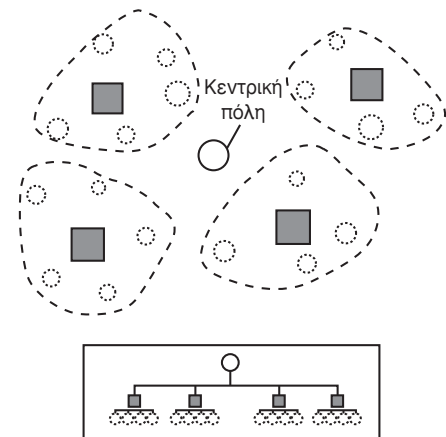
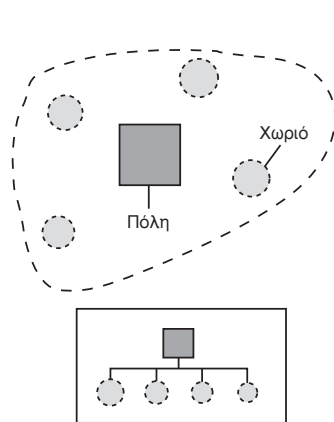

Τελ ες Σουβάν. Φάση 3Α. Σχέδια των κτισμάτων 10 και 13 με απεικόνιση της κυκλοφορίας.

λουθη περίοδο (τη λεγόμενη Όμπεντ, 5000 έως 4000 π.Χ.) παραγόταν από επαγγελματίες αγγειοπλάστες που είχαν ειδικευτεί σε συγκεκριμένη εργασία. Στο τέλος αυτής της εποχής εμφανίστηκε «ο τροχός της αγγειοπλαστικής που περιστρεφόταν γρήγορα» λόγω της αξονικής διάταξής του και επέτρεπε την ταχύτερη παραγωγή¹⁰.

Οι παλαιότεροι περιτειχισμένοι οικισμοί της Εγγύς Ανατολής ανήκουν στον χαλδαϊκό πολιτισμό Σαμάρρα. Σε αυτούς συγκαταλέγεται ένα χωριό αγροτών που ανασκάφηκε κοντά στη σημερινή Σαμάρρα στην κοιλάδα Τελ ες Σουβάν. Η κτισμένη επιφάνεια με διαστάσεις 110 × 220 μ. οχυρώθηκε το 5300 π.Χ. με κυκλικό πλινθόκτιστο τείχος και τάφρο¹¹. Εκείνη την περίοδο παρατηρείται σε διάφορες περιοχές μια αξιοσημείωτη συγκέντρωση πλούτου και πόρων που προκαλεί τον φθόνο των γειτόνων. Πιο κανονικές γίνονται οι οχυρώσεις στην Εγγύς Ανατολή και στην Αίγυπτο από το τέλος της 4^{ης} χιλιετίας π.Χ. Το στρώμα ΙΙΙ του Τελ ες Σουβάν αποτελείται από σειρές διαδοχικών ενδιάμεσων δωματίων και από κτίσματα σε σχήμα Τ με εμβαδόν μεταξύ 50 και 90 τ.μ. Τα σχέδιά τους βασίζονται σε ακέραιες αναλογίες. Μολονότι έχουν οικοδομηθεί με παρόμοιο τρόπο και συχνά αντιστοιχούν απόλυτα μεταξύ τους, η θέση των θυρών παρά την έκδηλη τυποποίησή τους είναι αρκετές φορές διαφορετική, και έτσι σχηματίζονται σειρές ενδιάμεσων δωματίων.

Από την ύστερη σουσιανή περίοδο διαθέτουμε τις πρώτες μαρτυρίες για ύπαρξη ενός συστήματος οικισμών οργανωμένου ιεραρχικά. Αρχικά στο Τεπέ Σοτς (Ιράν) το 4000 π.Χ. περίπου σχηματίστηκε ένα δίπτυχο σύστημα, ενώ στην επόμενη περίοδο τα Σούσα μετατράπηκαν σε κέντρο ενός τρίπτυχου συστήματος. Εκείνη την εποχή η Βαβυλωνία, αντίθετα, περιελάμβανε αποκλειστικά μεμονωμένους οικισμούς, επειδή η στάθμη της θάλασσας βρισκόταν 3 μ. ψηλότερα από ό,τι σήμερα (πρβ. το παλαιό σχήμα των ακτών) και οι μεταγενέστερες πεδιάδες καλύπτονταν από εκτεταμένα έλη¹². Πάνω σε μικρές νησίδες υπήρχαν καλάμινες καλύβες, οι οποίες απεικονίζονται για πρώτη φορά στην ύστερη εποχή Ουρούκ (τέλη της 4^{ης} χιλιετίας π.Χ.) πάνω σε σφραγιδόλιθους και σε λίθινα ανάγλυφα αγγεία. Οι ανάγλυφες παραστάσεις αποδεικνύουν ότι τα παραπήγματα αυτά λειτου-

11. Nissen 1995, 48.

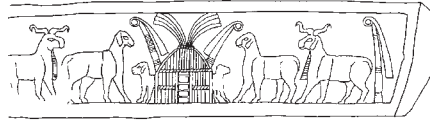
12. R. Eichmann 1991, 64 κ.ε.

Απεικόνιση των ιεραρχικών σχέσεων μιας πόλης με τα χωριά της.

Απεικόνιση των ιεραρχικών σχέσεων μιας κεντρικής πόλης με το σύστημα πόλη-χωριό.

Αποτύπωμα μιας κυλινδρικής σφραγίδας από τα τέλη της 4ης χιλιετίας π.Χ. (ύστερη εποχή Ουρούκ).

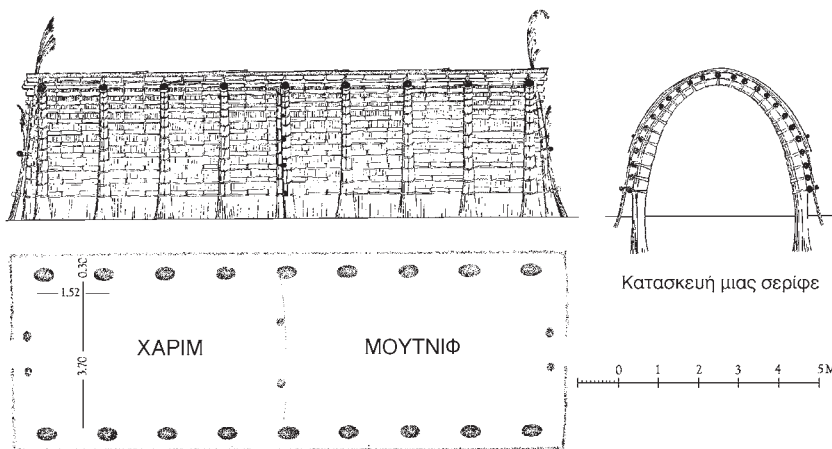

Σχέδιο μιας ανάγλυφης παράστασης σε γόφφινη λεκάνη από τα τέλη της 4ης χιλιετίας π.Χ. (εποχή Ντγέμεντε Ναορ).

Χωριό στο Χορ (νότιο Ιράκ).

γούσαν και ως στάβλοι¹³. Μέχρι σήμερα, με την ονομασία «σερίφε» είναι διαδεδομένα ως μορφές δόμησης στις ελώδεις περιοχές του νότιου Ιράκ –τόπο προέλευσης των Χαλδαιών. Η κοινωνία που κατοικούσε εκεί διατήρησε όμοιο τρόπο ζωής για πολλούς αιώνες, τα στοιχεία του οποίου ακόμη και την περίοδο από την 4^η έως την 1^η χιλιετία π.Χ. αποτύπωναν την καθημερινότητα εκείνης της περιοχής. Οι κάτοικοι των ελών ζουν τόσο σε νομαδικές όσο και σε μόνιμα εγκατεστημένες ομάδες, αλλά ακόμα και οι δεύτεροι αλλάζουν τόπο διαμονής τον χειμώνα και το καλοκαίρι. Την κινητικότητα αυτή ευνοεί το γεγονός ότι οι καλαμένιες καλύβες τους αποτελούνται από προκατασκευασμένα τμήματα, τα οποία σχετικά εύκολα αποσυναρμολογούνται και συνενώνονται. Για την αρχική κατασκευή μιας σερίφε, για την οποία χρησιμοποιείται το ίδιο όνομα («αλ μπαϊτ» = σπίτι) με την οικογένεια που κατοικεί σε αυτήν, οι προετοιμασίες, δηλαδή η συγκέντρωση του υλικού και η ολοκλήρωση των επιμέρους τμημάτων, διαρκούν αρκετές εβδομάδες, ενώ το στήσιμό της ούτε δυο μέρες. Τον σκελετό τους απαρτίζουν τόξα από δεμάτια καλαμιών σε σχήμα παραβολής, τα οποία συνδέονται μεταξύ τους με μακριά οριζόντια δοκάρια. Η εξωτερική επιφάνεια αυτών των κατασκευών, που διαθέτουν πήλινη θολωτή στέγη, αποτελείται από πυκνό στρώμα καλαμιών καλυμμένο με ψάθες. Οι σημερινές σερίφε χωρίζονται συνήθως σε δύο μέρη, σε χώρο για τους προσκεκλημέ-

Σερίφε χρησιμοποιούμενη ως κατοικία.

13. Nissen 1995, 55-58.

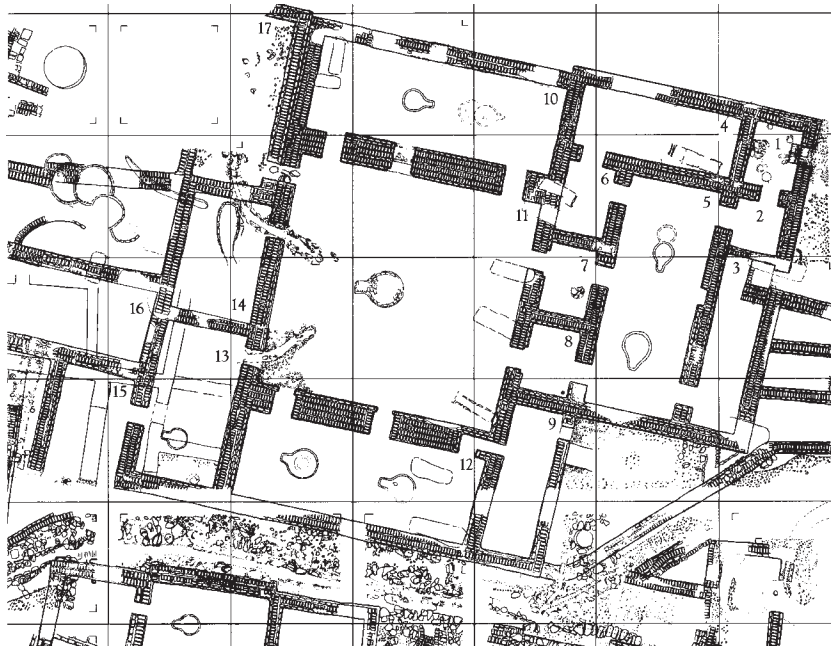
Χαμπόμπα Καμπίρα. Μακέτα της πόλης με ιερό στο μπροστινό μέρος.

νους (μουντίφ) και στο ιδιωτικό τμήμα (χαρίμ), η είσοδος στο οποίο απαγορεύεται στους άρρενες που δεν ανήκουν στην οικογένεια¹⁴. Οι τοίχοι και οι μετωπικές πλευρές αυτού του κτίσματος με πλήρη θολωτή στέγη, για λόγους εξαιρισμού και φωτισμού καλύπτονται από διάτρητο πλέγμα το οποίο μπορεί να σκεπάζεται με ψάθες. Το καλοκαίρι διατηρείται ανοικτή η σκιερή, δροσερή βόρεια πλευρά, ενώ τον χειμώνα η νότια που δέχεται τις θερμές ακτίδες του ήλιου. Βάσει της ίδιας αρχής αλλά σε πολύ μεγαλύτερο μέγεθος και με περισσότερη φροντίδα οικοδομούνται οι χώροι (μουντίφ) για τη συνάθροιση των μελών της φυλής¹⁵. Υπεύθυνος για την κατασκευή και τη συντήρησή τους είναι ο σείχης, ο αρχηγός τους. Το μουντίφ αποτελεί χώρο επικοινωνίας και αντιπροσώπευσης κάθε φυλής και πρέπει να είναι τόσο μεγάλο, ώστε να μπορεί να στεγάζει όλους τους ενήλικες άρρενες. Όλες οι οικογένειες συνεισφέρουν από ένα καλάμενιο τόξο, και έτσι ο χώρος των συναθροίσεων συμβολίζει ταυτόχρονα την ενότητα της φυλής. Από τη σύγκριση με σημερινές συνθήκες προκύπτουν δύο θεμελιακά στοιχεία που επανεμφανίζονται στο σημερινό μουντίφ: η κοινωνική οργάνωση σε ομάδες αποτελούμενες από συγγενείς και η διευθέτηση των αλληλοσυγκρουόμενων συμφερόντων σε δημόσια συζήτηση με τη μεσολάβηση των ανώτερων αξιωματούχων που μπορούν να ζητήσουν την παρέμβαση της κοινότητας.

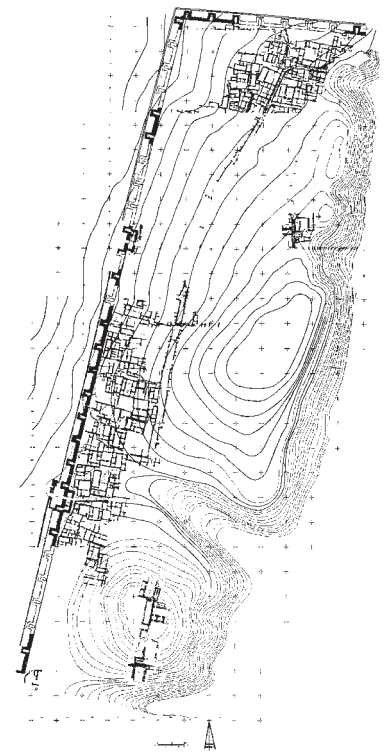
Στη διάρκεια της 4ης χιλιετίας διαμορφώθηκαν διάφοροι παράγοντες, οι οποίοι από τον τρόπο ζωής των αυταρκών αγροτικών χωριών οδήγησαν στις αστικές κοινότητες. Σε αυτούς συγκαταλέγονται η οριζόντια και κάθετη διαφοροποίηση του πληθυσμού και η ανάπτυξη μιας αυτοδιοίκησης με την έννοια μιας 'κοινότητας πολιτών' που σε σπερματική μορφή υπήρχε και στις συνελεύσεις των χωριών που είχαν οργανωθεί βάσει των συγγενι-

14. Heinrich 1982, εικ. 15-18.

15. Nippa 1991, 49 κ.ε.

Χαμπούμπα Καμπίρα. Νοτιοανατολικό σπίτι.

Χαμπούμπα Καμπίρα. Σχέδιο της πόλης.

κών δεσμών. Επιπλέον, συναντούμε την άνοδο των κεντρικών περιοχών στην κορυφή των ιεραρχικών πυραμίδων των εξαρτημένων χωριών, όπως επικράτησε στη Σουσιανή. Χάρη σε αυτές τις τάσεις γίνεται δυνατή η σύμπραξη πολλών ανθρώπων για την εκτέλεση έργων της κοινότητας, όπως ναών, οχυρώσεων και καναλιών. Την εποχή Ουρούκ οι πόλεις της νότιας Μεσοποταμίας αναπτύχθηκαν τόσο πολύ, ώστε ίδρυσαν αποικίες που βρίσκονταν στις όχθες του ποταμού Ευφράτη, αποτελούσαν εμπορικούς σταθμούς και εγγυούνταν τον εφοδιασμό τους με πρώτες ύλες και έτοιμα προϊόντα. Τέτοιο ρόλο έπαιζε η Χαμπούμπα Καμπίρα, στη σημερινή Συρία, που το 3200 π.Χ. υπήρχε ήδη για δύο περίπου γενεές και στο τέλος της ύστερης εποχής Ουρούκ (Ουρούκ IVa/ Susa Stratum) –την περίοδο ανακάλυψης της γραφής– είχε ήδη εγκαταλειφθεί¹⁶. Η πόλη με έκταση 18 εκτάρια, στην οποία εγκαταστάθηκαν πιθανόν 6000-8000 κάτοικοι, απλωνόταν σε πλάτωμα στην ανατολική όχθη του Ευφράτη. Τον οικισμό, ο οποίος αρχικά ήταν ατείχιστος, προστάτευε από την πλευρά της ξηράς πλινθόκτιστο τείχος ενισχυμένο με πύργους και δύο πύλες. Η κύρια χαλικοστρωτη οδός διέσχιζε την πόλη κατά μήκος από βορρά προς νότο, ακολουθώντας τη διαμόρφωση του εδάφους του λόφου, έβαινε παράλληλα προς το τείχος και εξυπηρετούσε τη νότια συνοικία με τον ναό και τα διοικητικά κτήρια. Δευτερεύουσες παράοδοι διακλαδίζονταν σχεδόν σε ορθή γωνία από την κεντρική αρτηρία και οδηγούσαν μεταξύ άλλων στις δύο σωζόμενες πύλες της πόλης. Από αυτές τις παρόδους ξεκινούσαν πάλι μικρότερα στενά, αδιέξοδα πολλές φορές, που εξασφάλιζαν την πρόσβαση στα όντως μεγάλα οικόπεδα. Ακόμη και τα μικρότερα σπίτια – με εμβαδόν 25 τ.μ. – διέθεταν τουλάχιστον μία μεγάλη αίθουσα, κύριο δωμάτιο καθημερινής χρήσης της οικογένειας. Η αίθουσα αυτή μπορεί να πλαισιώνεται στη μία, στις δύο ή στις τρεις πλευρές της από άλλα δωμάτια. Νεότερη μορφή αυτού του κλα-

Χαμπούμπα Καμπίρα. Νότια. Εσωτερικό οικίας με κεντρική αίθουσα.

16. Nippa 1991, 57 ν.ε.

